

YENİDEN KAMUSALLIK! KAMUSALLIĞI YENİDEN TANIMLAMAK YA DA YERİNE DEVRİMCİ BİR SEÇENEK KOYMAK?

Mustafa DURMUŞ
Doç. Dr., Gazi Üniversitesi İİBF Maliye Bölümü

Giriş: Kavram Tartışmaları

Gerek teoride gerekse de pratikte “kamu” kavramı farklı biçimlerde ele alınabilmektedir. Buna karşılık en yaygın olarak kamu; herkese açık, bütün topluma ait, özel ya da kişisel olmayan, aile ya da piyasa olmayan, kolektivizm, kolektif mülkiyet ve dayanışma, kamusal eylemlilik alanı, halk (insan grubu), kamusal alanlar (mekân, yer), kamusal hizmet (kurumlar) ve vatandaşlık hakkı ya da sorumluluğu ve temsil alanı olarak kavramsallaştırılmaktadır.

Kamu kavramı konusundaki tartışmalarının en çok yoğunlaştığı konuların başında kamu ve özel ayırımının nasıl yapılacağı gelmektedir. Bu ayırım konusunda kamu yönetimi ve siyaset teorisi çıkışlı farklı yaklaşımlar söz konusu olabildiği gibi, normatif ve iktisadi yaklaşımlar da mevcuttur. Örneğin normatif yaklaşımda, kamu-özel ayırımı açısından kamusal yararın/çıkarın varlığı temel bir çıkış noktası iken, iktisadi yaklaşımda kamusal mal ve hizmetlerin faydalarının bölünemezliği (tüketimde rakip olmama durumu) ve / veya faydadan mahrum edilemezliği bu ayırımı esas oluşturmaktadır (1,2).

Tarihsel bir perspektif içinde baktığımızda kamusalılık, ulus devlet olgusuyla eş anlamlıdır ve 20. yy.da ulus devletler içinde kamusalılığı sabitleyen üç zincirden söz etmek mümkündür (3): (i) Kamu (Public) = Vatandaşlar (Citizens) = Halk (the people) = Ulus (Nation) (ii) Kamu (Public) = Kamu sektörü (Public sector) = Devlet

(State) ve (iii) Kamu (Public) = Liberalizm (liberalism) = Yasal ve demokratik değerler (Legal and democratic values) = Kamusal alan (Public sphere).

Bunlardan ilk zincir kamuyu ulus fikrine indirger ve kolektif kimlik ve kolektif mülkiyetten hareketle vergi ile finansmana dayalı kamusal mal ve hizmetlerin sunumunun temelini oluşturur. Ancak bu tanım kamusal hizmetlerin kamusalılığı ile ilgili israf, aşırı güç biriktirilmesi, paternalizm, temsil ve hesap verme eksikliği, ayrımcılık, baskılama, kamusal ihtiyaçlara kayıtsızlık, devlet sırrı, kamusal alanın depolitizasyonu (tepkisizlik) gibi önemli eleştirilere de uğramıştır.

İkinci zincirde kamu, kamu sektörü ve devlet özdeşleşir. Devlet, eşitlik, hoşgörü ve adalet gibi kamusal değerlerin hem belleği, deposu, hem de garantörü olarak, kolektif kamusal çıkarların bir savunucusu olarak tanımlanır.

Bu bağlamda örneğin Türkiye’de de kamu kavramı, genelde devlet ile özdeş olarak düşünülmüştür. Bunda devleti “sınıflar üstü” ya da “herkese ait” bir organ olarak sunan ideolojilerin etkisi büyüktür. Oysa devlet ve kamu kavramlarının ayrıştırılması hem devletçi düşüncenin aşılması hem de sosyalist bir kamusalığın kurulması bakımından çok önemlidir. (bu anlamda özelleştirmelere karşı yeniden devletleştirmeler sosyalist bir çözüm değildir).

Kamu devlet özdeşleştirmesinin bir önemli tehlikesi korporatist yapılanmaların halkın

gözünde meşrulaştırılmasına hizmet eder nitelikte olmasıdır. 19. yy sonlarında Avrupa'da işçi sınıfının sosyalizme ve sendikalizme doğru yönelmesi karşısında bunu durduracak ve devletin kamu olduğu biçimde bir algı yaratacak bir uygulama ve buna uygun bir devlet örgütlenmesi olarak hayata geçirilen korporatizm ya da korporatist devlet özel mülkiyetin ortadan kaldırılmasına gerek duyulmaksızın sosyal adaletin sağlanabileceği düşüncesine dayanıyordu.

Korporatist bir devlet yapılanması altında emek ile sermaye arasındaki ilişki şu biçimde şekillendirilerek sınıf mücadelesi bastırılmıştır: Toplum ve ekonomi korporasyon olarak da adlandırılabilir olan temel çıkar gruplarının varlığına göre örgütlenmiş ve ortaya çıkan her hangi bir sorun (örneğin ücret düzeyleri) bu grupların temsilcileri arasında yapılacak müzakereler aracılığıyla çözümlenmiştir. Böylece serbest piyasacı sistemde rekabet ile çözümlenen konular burada devletin eliyle, toplu pazarlık ile çözümlenmiştir. Teoride emek ve sermaye eşit temsil ediliyor görüntüsü verilse de uygulamada müzakereler en geniş yetkilerle donatılmış sermaye dostu liderin ya da diktatörün isteklerine göre sonuçlandırılmıştır (3).

Kapitalist ve sosyalist sistemin karması anlamında "Üçüncü Yol" olarak adlandırılrsa da korporatist yapılanmalar altında işçi sınıfı örgütlenmesi ve hak mücadeleleri fiilen ortadan kaldırılmış ve sendikalar etkisizleştirilmiştir. Nitekim ağırlıklı olarak 1929 Büyük Bunalımı ve savaş döneminde hayata geçirilen korporatist uygulamalar, ABD'de 1933-1945 döneminde Roosevelt'in başkanlığı altında uygulanan "Yeni Anlaşma" (New Deal) dışında asıl olarak faşist diktatörlükler altında uygulanmıştır. Örneğin, İtalya'da 1922-1945 Mussolini döneminde "Ulusal Korporatizm", Almanya'da 1933-1945 Hitler döneminde "Nasyonal Sosyalizm", İspanya'da 1936-1973 Franco döneminde "Ulusal Sendikalizm", 1932-1968 Salazar döneminde Portekiz'de ve 1933-1945 Vargas döneminde Brezilya'da "Yeni Devlet" ve 1943-1955 Peron döneminde Arjantin'de "Adalet Partisi" adları altında bu sistem uygulanmıştır (3).

Çağdaş batılı uluslardaki kamusal alan bakışını yansıtan üçüncü zincirde kamu, kamusal alan

liberal özgürlükler, yasalar ve demokratik değerler olarak ele alınır. Buna göre kamusal alan özel inançlardan ve çıkarlardan ve piyasanın ticarileşmiş ilişkilerinden açıkça farklılaşmış seküler bir alandır. Bunun tipik örneği devletlerin din ya da mezhebinin olmaması ve sekülerizmdir (4).

Kamusallığın kamu kaynaklarından ayrılan pay olarak tanımlandığı da sıklıkla rastlanan bir durumdur. Bu konuda iki rasyo kullanılmaktadır. İlki örneğin kamusal sağlık harcamalarının toplam sağlık harcamaları içindeki payı gösteren bir rasyodur. Buna göre örneğin 2006 yılında OECD ülkelerinin sağlıkta kamusalılığı şöyle sınıflandırılabilir (5): Meksika ve ABD gibi çok düşük kamu payı (% 50'den az) olan ülkeler; Belçika, Yunanistan, Hollanda, G. Kore gibi düşük kamu payı (% 50-64) olan ülkeler; Avusturya, Kanada, Finlandiya, Fransa, Almanya, Macaristan, İrlanda, İtalya, Japonya, Yeni Zelanda, Polonya, Portekiz, İspanya, Türkiye gibi orta düzey kamu payı (% 65-80) olan ülkeler ve Çek Cumhuriyeti, Danimarka, İzlanda, Lüksemburg, Norveç, Slovakya, İsveç, İngiltere gibi yüksek düzey kamu payı (% 80 üzeri) olan ülkeler.

İkinci rasyo yine sağlık harcamalarından örnekle, kamusal sağlık harcamalarının gayrisafi yurtiçi hasıla (GSYH) içindeki payını gösterir. Yine OECD ülkelerinde 2006 yılında, bu kamusalılık tanımına göre sırasıyla (5); % 6-% 8 aralığında Türkiye, Meksika ve İspanya ve İngiltere gibi ülkeler düşük düzey ülkeler; % 9-% 11 aralığında Yunanistan, Norveç, Danimarka, Portekiz, Fransa, Almanya ve İsviçre gibi orta düzey ülkeler ve son olarak % 15 ile ABD yüksek düzeyli ülke yer alır.

Kamusallık, kamusal alan olarak da tanımlanmaktadır. Özellikle son dönemlerde fiziki bir alan olarak kamusal; kamusal mekânların ticarileşmesi, metalaşması, neoliberal kentleşme ve zengin tüketimciliği, özelleştirmeler (ormanlar vs), güvenlik kameralarıyla halka açık alanların militarizasyonu, kamusal alandan dışlanmak, birbirinden ayrılmış toplulukların ve kamusal alanların ortaya çıkması gibi hususlardan dolayı önemli hale gelmiştir.

Kamusal mekânlarda kültürel kamusalıktan da söz edilebilir. Kültürel kamusalılık (6) belli bir

zamanda belli bir kültürel konumda yaratılmış olan kamusal yerlerdir. Halkın ideal kamusalığın ne olduğuna ilişkin ortak fikrini yansıttığı düşünülür. Batıda mülkiyet, fiziksel konfigürasyon, canlılık (animasyon), denetim ve sivilite gibi kültürel kamusalığın açıklayan beş meta tema söz konusudur. Bu bağlamda mülkiyet bir toprak parçasının yasal statüsüdür. Özelleştirmeler ise kamu ve özel arasındaki net ayrımı bulanıklaştırır. Fiziksel konfigürasyon makro (yerin ötesinde) ve mikro (yerin içinde) olmak üzere iki düzlemde yer tasarımının yönü olarak tanımlanırken, animasyon kamusalığın sosyal ve antropolojik yönlerini yansıtır ve kamusal yerlerin kullanıcılarca gerçekleştirilen faaliyetlerini anlatır. Denetim kamusal yerlerdeki insanların temel haklarını kısıtlayan ve halkı pasifleştiren önlemler ve sivilite kamusal yerlerin korunmasını içerir.

Kamusal alanın sürdürülebilirliği söz konusu olduğunda çevre, ekonomik ve sosyal faktörlerin karşılıklı etkileşimi önem kazanır. Örneğin, daha çok yaya yollarını ön planda tutan ve temelde birbiri ile ilişkilendirilmiş bir kamusal ulaştırma planına, herkesin kullanımına açık parklara sahip bulunan kentlerde kamusalığın sürdürülebilmesi daha kolaydır. Bu durumda kamusalığın kendisi çevre dostu bir kentleşmeye yardımcı olur. Keza şehrin dışındaki büyük alışveriş merkezleri yerine şehir içinde küçük alışveriş alanlarının yaygınlığı, turizmin gelişmesi, kente sosyal sermaye ve nitelikli emek gücü akımı kamusalığın ekonomik yönden besler. Kentsel mekânlar sosyal etkileşimi hızlandırarak ve sosyal uyumu sağlamlaştırarak benzer bir işlev görebilirler. Bu anlamda düşüncelerin ve politik açıklamaların (basın açıklamalarının serbestçe yapılabildiği alanlar ve serbest kürsüler) serbestçe ifade edildiği yerlerin çokluğu da demokratik bir toplum olma bağlamında kamusalığa hizmet eder.

Kamusal alan olarak kamusalılık ile görünürlük arasında doğrusal ve çok önemli bir ilişki mevcuttur. Habermas örneğinin kamusal alanın görünürlüğüne özel bir önem atfeder. Ancak kamusalılık kamu /özel dikotomisine tabi kılındığında görünürlükle ilgili sorunlar doğması kaçınılmazdır. Zira bu dikotomi bizim kamuyu görünürlük ile özdeş kılmamıza yol açar. Oysa kamu kavramının görünürlüğü yanılıcı ve kaypak

olabilir. Kamusal olarak tanımlanan pek çok şey aslında özel olabilir. Kamu sadece görünür değil, kitlelerce dokunulabilir, hissedilebilir olmak durumundadır.

Son olarak, kamu yönetiminin kamusalığının iki kavramsal biçiminden söz edilebilir. Bunlardan ilki kamusal mal ya da hizmetlerin kamusalığıdır. Bu bakışın kökü liberal iktisat teorisine (homo economicus) dayanır. Burada devletin görevi piyasa başarısızlıklarını gidermektir (7). İkincisi kamusalığın kamusal menfaat ya da fayda olarak ele alır. Bu bakış siyasal ve normatif bir perspektife sahiptir. Buna göre devlet (organik) kamu yararına olacak şekilde davranmalıdır. Bu iki ilke aynı zamanda kamusal örgütlerle özel örgütleri birbirinden ayırmada da kullanılır.

Kamusal mal ve hizmetlerin kamusalığının en güzel örneği ücretsiz kamusal sağlık hizmet sunumudur. Örneğin tüberküloz ile mücadele çok önemli bireysel fayda sağlar. Keza Dünya Sağlık Örgütü (WHO)'ne göre tüberkülozlu bir hasta bunu 12 kişiye bulaştırabilir. Bu hastalık en fazla yayılan 5 hastalıktan biridir (8). Bu nedenle de hastalığın önlenmesi önemli bir toplumsal fayda yaratır. Domuz gribi ve AIDS gibi hastalıkların tedavisinin ayrıca uluslararası boyutta da faydaları söz konusudur (küresel kamusal mal ya da hizmet) (9). Keza kamusal sağlık harcamaları diğer harcamalara göre GSYH'yi en fazla olumlu etkileyen harcamalardır.

Böyle bir kavramsallaştırma içinde kamusalığın; siyaset bilimi, sosyoloji, psikoloji, ekoloji, iktisat, antropoloji, tarih, kentsel tasarım, insan coğrafyası, planlama, mimarlık, hukuk gibi bilim dallarının karşılıklı etkileşimi içinde ele alınması gerekir.

Kamusalılık Düşüncesi ve Pratiğinin Tarihsel Gelişimi

Kamusalılık fikrinin kökleri Aristo'ya kadar gider. Aristo kamusal alanı siyasi bir perspektiften ele almış ve "özel alan", "yaşam", "iyi yaşam", "akla dayalı konuşma", "iş", "erdem" gibi ayrımlar çerçevesinde ve leksis (akla dayalı konuşma) ve praksis (eylem) kavramlarına dayanarak tartışmıştır. Ona göre kamusal alanda yer almanın koşulu leksis ve praksistir. Bu aynı zamanda

siyasete katılmanın da gereğidir. Kamusal alan olmaksızın sözün de eylemin de bir anlamı yoktur. 19. yy da Marx, kamusal alanı toplumsal perspektiften ele alırken, toplumsal alanın kamusal bir nitelik kazanması gerekliliğini ifade etmiştir: “Devletin bizzat kendisinin politik hale gelmiş bir toplum tarafından geri alınması...”. Yabancılaşmanın “kamusal insan”, “özel insan” ayrışmasına neden olduğundan hareketle bunu ortadan kaldıracak devrimci bir praksi önermiştir. Yani Marx praksi toplumu dönüştürücü bir şey olarak ele alır: “Filozoflar yalnızca bu dünyayı değişik biçimlerde yorumladılar, oysa mesele onu değiştirmektir.” 20. yy.da Fraser, Bauman, Kluge ve Negt gibi filozoflar kamusal alanın toplumsal olarak genişletilmesi gerektiğini ileri sürerken Foucault, Agamben ve Arendt bu kavramı biyo politik bağlamında tartışmışlardır (10).

Ancak 20. yy.da kamusal alan üzerine temel çalışmayı Habermas yapmıştır. Habermas kamusal alanı tarihsel ve normatif bir kategori ve rasyonel iletişime dayalı olarak ele almış ve burjuva kamusal alanını ve onun 1960 yıllarda sosyal devlete doğru olan dönüşümünü tartışmıştır.

Habermas’a göre kamusal alanın öncülleri 18. yy sonlarında Almanya’da okuma toplulukları, aydınlanma cemiyetleri, eğitim birlikleri, mason örgütleri gibi burjuvaların kendileriyle sınırlı tuttıkları eşitlikçi, katılımcı ve karar almada çoğunluk kuralını ilk kez hayat geçiren kamusal topluluklardı. İlave olarak 1789 Fransız Devrimi, toplumsal hayatın politikleştirilmesi, kanaat gazeteciliğinin yükselişi, sansüre karşı ve düşünce özgürlüğü için mücadele ve genişleyen kamusal iletişim ağı burjuva kamusal alanının temellerini oluşturdu. “17 ve 18 yy.da bir egemenlik örgütlenmesi olarak devlet kendi içine dönüktü, yani sosyolojik bakımdan kraliyete, memurlara ve orduya, kısmen de soyluluğa dayanıyordu. Bu haliyle, örgütsel ve kurumsal açıdan burjuvazinin temsil ettiği toplumdaki ayrı iddi” (11:16,26). Yani kamusal alan, iktisadi vatandaş olarak burjuvazinin siyasal vatandaş sıfatıyla çıkarlarını dengelemesini ve yaygınlaştırmasını sağlayan bir siyasal işlev gördü. Bu bağlamda burjuva kamusal alanı, burjuva özgürlükleri güvence altına alan kamu erki ile özel hukuka göre örgütlenmiş iktisadi toplum

arasındaki ilişkinin kamu/devlet hukuku tarafından tesis edilmesidir.

Kamusal alan, iletişim ve demokrasiden oluşan bir üçgen söz edilebilir. Üçgenin her köşesi, kronolojik olarak Habermas’ın ilgilendiği ve odaklandığı bir ana sorunsala karşılık gelmektedir (12). Diğer taraftan, kamusal alan ile demokrasi arasındaki ilişkinin nasıl olması gerektiği çok önemlidir, zira kamusal alan parlamenter demokrasinin temel şartıdır. Bu anlamda Habermas’a göre demokratik bir kamusal alan üretmenin yolu proletarya devrimi değil, akılcı-eleştirel kamusal alanı yeniden oluşturmaktır (10). Yine Habermas’a göre, Fransız devriminin Jakobin evresine ve Çartistler hareketine bakılarak hegemonik kamunun yanında ve ona teğet durumda bir plebyen kamusal alandan söz edilebilse de, bu kamusal alan burjuva kamusal alanın tarihsel süreçte ezilmiş bir türü olarak ihmal edilebilir niteliktedir (11:19).

Habermas’ın kamusal alan anlayışı; burjuva kamusal alanını idealleştirdiği, burjuva kamusal alanın yanı sıra ve ona muhalif bir plebyen kamusal alanının eşzamanlı olarak gelişiminin önemini ihmal ettiği, kamusal alanı devletten ve piyasadan, ekonomiden ve ev yaşamından ayrı bir alan olarak kabul ettiği ve praksise yeterli vurguyu yapmadığı için eleştirilmektedir.

Sosyal Devlet ve Kamusal Alan

1945–75 dönemi ABD’de ‘Altın Çağ’, Avrupa’da ‘Sosyal Devlet ya da Sosyal Demokrasi’ ve az gelişmiş dünyada ‘Ulusal Kalkınma’ dönemi olarak adlandırılmaktadır. Bu dönemde kapitalizm tarihinde daha öncesine ve bugüne kıyasla işçilerin yaşam ve çalışma koşulları iyileşmiş, kamusal sağlık, kamusal eğitim ve sosyal güvenlik gibi haklar ve kazanımlar artmıştır.

Düşünceleri ile sosyal devlet dönemi üzerinde önemli etkilere sahip olan Keynes ve Beveridge’e göre devletin temel görevi tam istihdamın sağlanması ve sosyal adalete uygun bir yeniden bölüşüm sağlamaktır (13). Keynes sosyal demokrat hedeflere mülkiyetin özel niteliğini değiştirmeden ulaşmayı öngörmüş, yeniden bölüşürücü devleti, üretim araçları üzerindeki özel mülkiyetin, kapitalist üretim tarzının da koruyucusu olarak

tanımlamıştır. Yani, devlet kapitalist sistemi politik ve iktisadi krizlere karşı savunur, korur. Gerekliğinde kamu yararı için müdahalelerde bulunur, düzenlemeler yapar. Yeniden bölüşüm ise daha çok daha fazla tüketim harcaması- dolayısıyla da daha fazla yatırım yapılmasını sağlayacağı için benimsenmiştir.

Sosyal devlet uygulamalarına bakıldığında sosyal devletin üç temel özelliğinin olduğu görülür: Ekonomiye yapılan düzeltici müdahaleler ve sermaye kontrolleri, sosyal yardımlar ve örgütlü emek. Sermaye kontrolü ve ekonomiye yapılan müdahaleler içerisinde dış ticarete korumacılık, yatırımların regülasyonu, sermaye kontrolleri, sabit döviz kuru sistemi, emek ile ilgili koruyucu mevzuat ve kapsamlı kamu sektörüne sahip olmak sayılabilir.

Bu dönemde ayrıca kamusal mal ya da hizmet üretimi, sosyal sigorta sunumu ve kamu kolaylıkları piyasa başarısızlıklarına karşı önerilen çözümler olmuştur. Örneğin dönemin etkili neo klasik iktisatçılarından Paul Samuelson'un geliştirdiği sosyal (kamusal) mal teorisi(1,2) ile milli savunma, yargı ve iç güvenlik hizmetlerinin ortak olarak tüketildikleri (tüketimde rakip olmama) ve dışsallıkları nedeniyle (tüketimden mahrum edilememe durumu) piyasalarda üretilemeyeceğini ve devlet tarafından üretilerek vergileme ile finanse edilmeleri gerektiğini savunmuştur. Üçlü Tahsis Teorisi'nin sahibi sosyal demokrat Musgrave ve Musgrave kamunun istikrar sağlamak ve yeniden bölüşüm gibi görevlerinin yanı sıra üçüncü bir işlev olarak kamusal mal üretmek anlamında kaynak tahsisi olduğunu ileri sürmüştür (14). Ancak farklı ekollerden gelseler de her iki ana akım düşünür de kamusallığın biçimlerinden olan kamusal hizmet sunumunu bir piyasa başarısızlığının düzeltilmesi konusu olarak ele almışlardır.

İleri düzeyde gelişmiş sosyal refah devletleri bir yanıla örgütlü emek mücadelelerinin bir sonucudur. Bu mücadeleler burjuva kamusallığının alanının genişletilip emekçi sınıf ve katmanların da bu alanın içinde geçici de olsa yer almasını sağlamıştır. Diğer yanıla sosyal devlet bir emek – sermaye uzlaşması ürünüdür. Bu uzlaşmayı zorlayan

faktörler ise emek hareketinin ve sendikacılığın güçlenmesi, sosyalizmin metropol ülke emekçileri üzerindeki etkisi, kapitalist ekonomilerin hızlı büyümesi ve kâr oranlarının artması, emek gücü verimliliğindeki artış ve reel ücret artışlarıdır.

Yani sosyal devlet sadece sosyal kurumların ve kamu bütçesinin bir toplamı değil, toplumdaki sınıfsal güç ilişkilerinin de bir sonucudur. Önceden planlanan bir şey değil, özgün tarihsel koşullar altındaki çıkarların bir uzlaşmasının, sınıfsal ödünün sonucudur. Her dönemde ortaya çıkabilecek ya da evrenselleştirilebilecek bir şey değildir. Bu anlamda “Toplumsal Anlaşma” istikrarlı ve kalıcı olmamıştır (15). Beraberindeki kamusal da aynı kaderi paylaşmak durumunda kalmıştır.

Marksistler ise kapitalist devleti farklı yorumlarlar. Onlara göre kapitalist devlet birbiriyle genelde çatışan iki işlevi “sermaye birikimi” ve “meşrulaştırma” işlevlerini yerine getirmek durumundadır. Devlet bir yandan özel sermaye birikimini kârlı kılabilecek koşulları yaratmak, diğer yandan sosyal uyumu / birliği toplumsal barışı muhafaza etmek zorundadır. Zira devlet sermaye birikimine destek olmak için zor gücünü kullandığında meşruiyetini ve toplumsal desteğini, özel sermaye birikimine yardımcı olmadığında ise artı değer üretimine dayalı vergi biçimindeki önemli bir gelir kaynağını yitirir (16)1.

Bu bağlamda “sosyal yatırım” (teknoparklar, alt yapı vs) ve “sosyal tüketim” (sosyal güvenlik) şeklindeki sosyal sermaye harcamaları özel sermayenin kârlılığını artırıp, artı değeri büyütürken ilk işleve hizmet eder. Kamusal sağlık, eğitim, sosyal yardımlar gibi sosyal harcamalar devletin meşruiyetini böylece de sosyal uyumu sağlayan kamusallık derecesi yüksek harcamalardır.

Diğer yandan 1980 sonrasında küreselleşme, neoliberalizm ve reel sosyalizmin çöküşü sermayenin hegemonyasının yeniden ve daha güçlü bir biçimde kurulmasını sağlamıştır. Bu faktörler bütçe politikaları ve kamu harcamalarının niteliksel ve niceliksel dönüşümleri üzerinde çok etkili olmuş, bu hizmetlerin kamusal niteliği azalmış, yeni biçimler almıştır.

Neoliberalizm ve Kamusal Dönüşümü

1970 başlarından itibaren gelişmiş kapitalist ekonomiler, uzun süreli bir iktisadi durgunluk içine girmiş, büyüme oranları ve kâr oranları azalmış, işsizlik artmıştır. Öyle ki 1971–1973 yıllarında yıllık ortalama % 5 olan büyüme oranları sırasıyla; 1974–1977 de %2,5; 1978–1982 de %2,2; 1980 de %1,3; 1981de %1,4 ve 1982 de: %0,4'e gerilemiş, işsizlik oranları ise 1971–1974 de yıllık ortalama % 3,6 dan 1975- 1977 de % 5,4 ve 1978–1983 döneminde % 6,3'e yükselmiştir. Kâr oranlarındaki azalma ise şöyle seyretmiştir: 1941- 1956 : %28; 1960 sonları: %29 ve 1980'ler başı : %17 (17-19).

Metropol kapitalist ülkelerde aşırı birikim kaynaklı krize ilave olarak 1970 yılında ABD Doları- Altın Para Sistemi olan Bretton Woods çökmüş, 1973–1974 ve 1979–1980 petrol şokları stagflasyona (durgunluk, işsizlik ve enflasyon) neden olmuş ve Keynesyen politikalarla krizlerden çıkılamamıştır. Sermaye birikim süreci tıkandığından bunun yeni bir birikim modeliyle açılması ve kârlı bir birikimin sürdürülmesi gereği ortaya çıkmıştır.

Az gelişmiş kapitalist dünyada ise kriz kendini dönemin yaygın stratejisi olan ithal ikameci büyüme modelinin tıkanmasıyla göstermiş, petrol şokları bu ülkelerdeki stagflasyonist koşulları azdırmış, bütçe açıkları, cari açıklar, enflasyon, işsizlik, dış kaynak ihtiyacı (döviz darboğazı) çok hızlı bir biçimde artmış ve sonuçta ihracat gelirleri yeterli olmayınca dış borç krizi doğmuştur (20,21).

1970'lerin krizi askeri harcamalar, bölgesel savaşlar, küreselleşme, finansallaşma ve neoliberalizmle aşılmaya çalışılmıştır (22). Küreselleşme ile üretim ucuz ve örgütsüz emek gücüne sahip bölgelere kaydırılarak kâr oranları yükseltilmiştir. Giderek küreselleşen finans ve finansallaşma kâr sıkışmasının bireysel bankacılık hizmetleri ve türev araç piyasalarıyla giderilmesini sağlarken, neoliberalizm bir yandan uluslararası sermayeye küresel düzeyde sınırsız hareket özgürlüğü sağlayıp, sermayenin önündeki tüm engelleri ortadan kaldırırken, diğer yandan da muhafazakârlık ve din ile yaptığı stratejik ittifaklarla kurduğu ideolojik hegemonyası ile

böyle bir yeniden yapılandırmaya rıza üretmeye başlamıştır.

Metropol ülkelerde Thatcher ve Reagan iktidara getirilirken, Türkiye ve pek çok az gelişmiş ülke küresel kapitalizme yeni birikim sistemi ve siyasal rejimlerle daha güçlü bağlarla eklenmiştir. Washington Uzlaşması ile IMF ve DB gibi örgütler, bu ülkeleri bu yeni tarza razı ederken, dünya çapında uygulattırılan bu politikaların hem içerikleri hem de ekonomik-politik ve sosyal sonuçları aynı olmuştur. Küresel sermayeye olan bağımlılık daha da artmış, halklar daha da yoksullaşmış ve kalkınma çabaları rafa kaldırılmıştır. Bu politikaları uygulamak için 1980'de Türkiye'de olduğu gibi bazı ülkelerde askeri darbeler düzenlenmiş ve askeri diktatörlükler oluşturulmuştur (23). Kısaca 1980'li yıllardan günümüze uluslararası sermayenin mutlak hegemonyası "Yeni Dünya Düzeni" adı altında tesis edilmiştir.

1980 sonrası dönem ise yaygın bir biçimde "neoliberalizm dönemi" ya da neoliberal birikim stratejisi dönemi olarak adlandırılmaktadır. Bu dönemde sınıfsal güç dengelerinde ve kapitalist devlet anlayışında önemli değişiklikler meydana gelmiştir. Bu gelişmeler sosyal devletlerinin günümüzde içine girdikleri paradigma değişikliğinin ve beraberindeki kamusal anlayışındaki değişimin arka planını oluşturmaktadır.

1980 kırılması birbiriyle ilişkili iki önemli geçiş içermektedir : (i) Sermaye ile emek arasındaki ilişkileri tanımlayan Fordist yapılanmadan post-Fordist yapılanmaya geçilmiştir. İlkinde sermaye ile emek arasında bir çeşit ateş kes mevcuttu ve örgütlü emek, ücret artışları ve iş güvenliği bağlamında oldukça güçlenmişti. Post-Fordist dönemde ise bu ateşkes bitmiş ve emek ikame edilebilir, vazgeçilebilir, kullanılıp atılabilir bir hale dönüştürülmüştür. (ii) Keynesyen teoriden Post-Keynesyen teoriye geçilmiştir. Devlet ile ekonomi arasındaki ilişkiyi esas alan Keynesyen teori altında hükümetten ekonomiyi düzenlemesi ve toplumun refahı için sosyal refah programlarını sürdürmesi bekleniyordu. Post-Keynesyen / neoliberal dönemde ise hükümet bunların hiçbirini yapmamalıydı (24).

Fordizm ve Keynesyenizm işçi sınıfını ve genel olarak vatandaşları kapitalizmin aşırılıklarından koruyan bir çeşit “Toplumsal Anlaşma” iken, neoliberalizm dünya çapındaki politik ekonomiyi giderek daha fazla hâkim sınıf ya da ulusların emrine sokacak şekilde şekillendiren ideoloji ve /veya açgözlülükle güçlendirilmiş bir topyekûn saldırının, savaşın hikâyesidir.

David Harvey’e göre neoliberalizmin dört ayağı mevcuttur: (i) Kamusal mal ve hizmetlerin metalaştırılması ve kamunun küçültülmesi (özelleştirmeler) (ii) Her türlü metayı bir spekülasyon aracına dönüştüren bir hızlı finansallaşma (iii) Her türlü doğal, sosyal ve reel felaketin ve krizin kapitalist sınıf için ve onun tarafından manipülasyonu ve (iv) Servetin üst sınıflar lehine ve bölüştürülmesinde devletin açık ve pervasız bir biçimde bir araç olarak kullanılması (24).

Neoliberalizm ile birlikte geleneksel sermaye birikimi yöntemlerine ilave olarak, sağlık ve eğitim gibi kamusal hizmetlere ve doğal kaynaklara el koyma biçiminde çağdaş bir “ıkel birikim modeli” de yoğun bir biçimde kullanılmaya başlanmış ve bu gelişmeler kamusallığın da daraltılarak etkisizleştirilmesiyle sonuçlanmıştır. 1980’den bu yana sermayeyi kontrole yönelik düzenlemeler (yatırım düzenlemeleri, dış ticarete korumacılık, sermaye kontrolleri, sabit döviz kurları, emek lehine düzenlemeler, büyük kamu) birer birer kaldırılmış, sosyal devlet kamusallığı ise radikal bir biçimde etkisizleştirilmiş, küçültülmüş ve dönüştürülmüştür. Rekabetten kaynaklı olarak iş yerlerindeki, okullardaki ve toplumun bütünündeki baskılar yoğunlaşırken, kamudan özele doğru yeniden bölüşüm, emekten sermayeye doğru yeniden bölüşüm, yoksuldan zengine doğru yeniden bölüşüm artmıştır. Kamusal refah kuruluşları ve kamusalık önemsizleştirilirken, burjuva demokrasiden vazgeçme eğilimi artmış ve uluslararası sermayenin açık diktatörlükleri önem kazanmıştır.

Neoliberal Yönetişim Altında Azalan Kamusalık

1990’lardan bu yana kamusalıktaki dönüşümün en önemli dinamiklerinden birisi yönetim kavramı altında özetlenen devletin

yönetimi anlayışında ortaya çıkan değişimdir. Yönetişim kavramı, yönetimi; devlet dışındaki aktörleri de (sivil toplum örgütleri, şirketler, piyasalar vb) kapsayacak şekilde, yani “birlikte yönetme”, “hükümet olmadan yönetme” anlamında tanımlamakta ve demokrasi ile bağımlı katılımıcılık, açıklık, şeffaflık gibi tamamlayıcı özellikler ile kurmaktadır. Buna göre devlet “kürek çekmeyen, dümen tutan” bir devlettir. Tarihsel olarak, 1970’lerin ortalarından itibaren kapitalist devletlerin politik krizlere girmeye başlaması ve 1989’da reel sosyalizmin çöküşü gibi olgular Yönetişim Yaklaşımı’nın ortaya çıkmasına ve ardından hızla gelişerek hegemonya oluşturmaya yardımcı olmuştur (25, s:32-34).

Bu kavram kullanımı itibarıyla son derece esnek, içeriği itibarıyla da aynı ölçüde kaygan ve değişken bir kavramdır. Zira siyasal düzenlemenin her ölçeğini (yerel, ulusal, bölgesel, küresel) ve her birimini (topluluk, kurum, devlet, ulus ötesi oluşumlar) kapsayan bir adlandırmadır. Söylemde tarafsız, siyasi ve ideolojik olmayan bir özellik sergilese de gerçekte bu kavram yeni bir siyasal iktidar modelidir. Çeşitli mekanizmalar aracılığıyla başta işçi sınıfı olmak üzere diğer emekçi kesim ve kategorileri (ezilen diğer uluslar, etnik gruplar, göçmenler, mülteciler vb) bölüşüm ve yeniden bölüşüm ilişkilerinde etkisiz kılarak, bir bütün olarak toplumun geleceğini sermaye sınıfının egemenliğine mutlak olarak teslim eden bir siyasal iktidar modelidir (25, s:29).

Yönetişimde bugün itibarıyla gelinen aşama bunun ulus üstü bir düzeye taşınmasıdır. Avrupalı devletler tekil olarak 2010 yılından bu yana uyguladıkları kemer sıkma uygulamalarında yeterince başarılı olamayınca, 2011’den itibaren “Yeni Avrupa Ekonomik Yönetişimi” adı altında hem ulusal düzeyde hem de ulus üstü bir açık hegemonya modeline başvurulmuştur. Bunun en önemli ayağı ise “Avrupa Sömestri”dir. Bu düzenlemeyle ulusal meclislerin bütçe yapma hakkı fiilen ortadan kaldırılmakta ve bu yetki Avrupa Komisyonu’na verilmektedir. İkinci ve üçüncü ayaklar ise üye ülke ekonomilerinin gelişiminin izlenmesi ve yaptırımlardır (26).

Yönetişim altında kamusal hizmetler piyasa yönelimli bir dönüşüme uğratılmış, özellikle de küresel piyasa güçlerinin kazandığı zafer ve

kapitalist devletin ekonomiye doğrudan müdahale araçlarını ikinci plana atıp, regülasyon, özelleştirme ve serbestleştirmeye yönelmesi bunu mümkün kılmıştır. Bu dünya çapında gerçekleşen bir olgudur.

Yönetişim anlayışı doğası gereği kamusal hizmetlerin kamusalılığına zarar vermektedir. Zira yönetim altında kamusal hizmetlerin amaçlarında, yapılarında, işlevlerinde, biçim ve kullanıcılarında önemli değişim ve dönüşümler gerçekleşmektedir. Bu değişim, kamusalılığı sırasıyla; kamu/özel ayrımını belirsizleştirerek, kamunun sosyo-ekonomik rolünü, hizmeti kullananların bileşimini daraltarak, hesap verilebilirliği azaltarak ve kamuya duyulan güveni sarsarak azaltmaktadır (27)2.

İlk çarpıcı dönüşüm kamu/özel ayrımında kullanılan kriterler açısından yaşanan dönüşümdür. Bu kriterler kamu yönetiminin gelenekselleşmiş kriterleridir. Örneğin kamusal bir hizmetin kamusalılığı onun bazı çarpıcı özellikleriyle ortaya konulur. Bu bağlamda “tarafsızlık” ve “açıklık” gibi hizmet normları, “eşitlik” ve “temsil” gibi ilkeler, “kamunun monopolist ve kompleks doğası ve eylemlerinin uzun süreli ve geniş çaplı “siyasal etkileri” gibi kriterler kamuyu özelden ayırmada evrensel olarak kullanılan kriterlerdir.

Buna karşılık piyasa yönlü neoliberal düzenlemeler ve piyasacı iş idaresi (business management) anlayışı, özgün kamusal hizmet normu ya da standardı olarak kabul edilen “vatandaşlık”, “temsil”, “hesap verilebilirlik”, “eşitlik”, “adalet”, “tarafsızlık”, “yanıt verme” ve “açıklık” gibi normlar; ya piyasacı rekabet edebilirlik, etkinlik, verimlilik ve kârlılık gibi kavramlara yerini bırakmış, ya da marjinalleştirilmişlerdir. Örneğin kamusalılık konusundaki en bilinen örneklerden biri olan İsveç’te dahi kamu sektörü etkinlik, etkenlik, ekonomiklik, verimlilik, maliyet/fayda, para edebilir değer ve müşteri memnuniyeti kavramlarını kullanmaya başlamıştır (27). Az gelişmiş ülkelerde bu kavramlar IMF ve Dünya Bankası gibi örgütlerce dayatılmaktadır.

Bir başka anlatımla, özellikle son 20 yıldır tüm dünyada ticari değerler, iş pratikleri ve piyasa

güçleri temel operasyon kriterleri olarak hızla kabul görmeye ve “eşitlik”, “kamu yararı”, “insan onuru” ve “adalet” gibi norm ve değerlerin yerini almıştır. Bu durum kamu yönetiminin davranışsal tutumuna da yansımış ve performansa, hedeflere ve çıktıya dayalı sonuç odaklı iş idaresi esas alınmaya başlamıştır. Normlar, ilkeler ve davranışlarda piyasa yönlü değişim kamusal hizmetlerin normatif ve davranışsal kimliğini bozmuş ve kamu/özel ayrımını belirsizleşmiştir.

İkinci önemli dönüşüm kamu hizmet kullanıcılarının bileşiminde yaşanmakta olan dönüşümdür. Kamusal hizmetlerden faydalanan vatandaş sayısının ne denli fazla olursa, hizmetin kamusalılığının o denli büyük olması beklenir. Diğer taraftan hizmeti kullananların bileşimi kamusal mülkiyetin büyüklüğüne ve vatandaşlığın yapısına da bağlıdır. Yani sırasıyla, daha büyük çaplı kamusal mülkiyet daha büyük bir kamusalılığı ve vatandaşların çok daha büyük bir kısmının hizmetlerden faydalanma hakkı daha büyük bir kamusalılığı anlatır3. Bu çerçevede kamusal hizmetlerinden beklenen, toplumun en geniş kesimlerinin daha iyi konumda olmasını sağlamasıdır. İkinci Dünya Savaşı sonrasında batıda insanlara sunulan sivil, politik ve sosyal haklar bunu mümkün kılabilirdi. Örneğin sosyal güvenlik, sağlık ve sosyal konut bir insanlık hakkına dönüşerek, kamuca sunumların kaçınılmazlığı tartışılmaz olmuşlardır.

Oysa 1980’den itibaren vatandaşların hak ve kazanımları, yerini giderek “etkinlik”, “rekabet” gibi kavramlara dayalı ekonomik hedeflerin tutturulmasına bırakmıştır. Vatandaş merkezlilikten etkinlik merkezliliğe kayış tüm dünyada yaşanmaktadır. Kamusal hizmeti kullananların kapsamı giderek daralırken, kamu, vatandaşının iyiliğinden, ekonomik ve sosyal gelişme ve kalkınmadan vazgeçerek örneğin bu hedefleri içermek zorunda olmayan sermaye ve kârın büyümesi anlamına gelen ekonomik büyümeye yönelmiştir. Böylece kamu kaynaklarının tahsisi ve kullanımı değişmeye başlamış ve imtiyaz sahibi olmayan, sıradan vatandaşlar kamusal hizmetlerden mahrum bırakılırken, kamusal sağlık ve eğitim harcamaları gibi harcamalar kısılmış, işsizlik yardımları

azaltılmış ve bölgesel kalkınma hedefleri ve çabaları rafa kaldırılmıştır. Tüm bunların mevcut yoksulluğu ve gelir adaletsizliğini daha da artırdığı açıktır (27).

Kamu hizmetini kullananlar açısından yaşanan dönüşümün son halkası bunların tanımındaki değişikliklerdir. Artık “vatandaş” kavramının yerini “müşteri” almaya başlamıştır. Kuşkusuz müşteri odaklı bu yeni model hizmeti sunan ve kullanan arasında paralı bir değişim ilişkisini gerektirmekte ve hizmet verilirken zengin-yoksul ayırımı yapılmaktadır. İşin gerçeği kriz koşullarında harcama gücü giderek azalan vatandaş artık müşteri dahi olamamaktadır. Oysa kamusal kamu hizmetlerinin zengin-fakir ayırımı yapılmadan herkesin ihtiyaç ve beklentilerine yanıt verebilir nitelikte olmasını gerektirir. Devletin özel sektör acenteliğine indirgenmesi ve kamunun müşteri, kullanıcı gibi durumlara doğru ufanması kamu yararını ve kamusal hizmetin kamusal amacını ortadan kaldırmaktadır.

Üçüncü önemli dönüşüm kamusal hizmetlerin toplumsal rollerindeki dönüşüm olmuştur. Genel bir ifade ile kamusal hizmetler ne denli büyük çapta ve kapsamda ise bu hizmetlerin toplumsallığı, dolayısıyla da kamusalının o denli daha büyük olduğu ileri sürülebilir. Bu bağlamda kamusal mal ve hizmetlerin etki alanı ve dışsallıkları son derece önemli bir kriter oluşturur. Zira kamusal, kamunun toplumsal talepleri karşılamak, toplumsal menfaatlara hizmet etmek, böylece de kamusal bir liderliğe erişmesi ile mümkündür (27).

2. Dünya Savaşı sonrasında gelişmiş kapitalist ülkelerdeki “sosyal devlet” uygulamaları ve sömürgecilik sonrası az gelişmiş ülkelerdeki “ulusal kalkınmacı” devlet uygulamalarının bu amacı hayata geçirmeye yardımcı olduğu söylenebilir. Oysa 1980’lerden itibaren kamunun rolü, neoliberal sermaye birikimi stratejisi ve ideolojisine uygun olarak değişmiştir. Kamu, özel sektör inisiyatiflerini kolaylaştırıcı bir pozisyon alırken, kamusal mal ve hizmetler, özel mal ve hizmetlere benzetilerek kamu sektörünün bu sunumdaki rolü marjinalleştirilmiştir. Bunda özelleştirmelerin de önemli bir payı olmuştur, zira özelleştirmeler aracılığıyla kamunun ciddi miktardaki varlığı, serveti özel sektöre

aktarıldığından kamu sektörünün finansal kaynaklar anlamında kapasitesi ciddi biçimde azalmıştır. Bu etki beklendiği gibi az gelişmiş ülkelerde daha da ağır yaşanmaktadır.

Son dönüşüm kamusal hesap verilebilirliğin giderek ortadan kalkması şeklinde yaşanan dönüşümdür. Gerçekte burjuva devletlerin halka hesap verme sorumluluğu hiçbir zaman efektif bir biçimde gerçekleşmemiş olsa da 1215 Magna Carta’dan bu yana egemenlerin yetkilerini kısıp, onların halka hesap vermelerini sağlamaya yönelik (bütçe hakkı gibi) mücadeleler sonucunda özellikle, 1789 Fransız devrimi ve 20yyda sosyal devlet uygulamaları döneminde bu konuda önemli kazanımlar elde edilmiştir.

Örneğin açık yargılama, şikâyet sistemi/sorun giderme süreci, meclis komisyonları, soru önermeleri, baskı grupları ve medya sorgulaması gibi araçlar hesap verilebilirlik araçları olarak kurumsallaşmışlardır. Diğer yandan, neoliberal yönetim öncesi geleneksel kamu yönetiminin hesap verilebilirlikle ilgili sıkıntıları bürokrasi gücünden, işlevsel karmaşıklardan, sosyal yalnızlaşmadan, bilgi gizliliğinden, denetimli medya durumundan, politik baskı vb.den kaynaklanmaktaydı. Yeni dönemde bunlar ortadan kalkmadığı gibi neoliberal düzenlemelerin yol açtığı ilave sorunlar ortaya çıkmıştır. Bunların tipik özelliği burjuva demokratik hesap sorma geleneğine yoğun bir saldırı içermesidir (27).

Bu bağlamda bir örnek uygulama olarak kamu/özel ortaklıkları, kamu/özel işlemlerinin şeffaflığını ortadan kaldırmaktadır (28). Zira kamu kaynaklarının belirli sermaye grupları için kullanılmasını öngörmekte ve hesap verilebilirlik için gerekli olan, kamunun özel taşeronlar üzerindeki denetimini azaltmaktadır. Ayrıca devlet kamusal mal ve hizmetlerini doğrudan üretip ve dağıtırken, neoliberal düzenlemeler ile bu; düzenlemek, izlemek, taşeron kullanmak ve serbestleştirmeye dönüşmüştür. Bu da şeffaflığı ve bu hizmetlerin kamusalını ciddi olarak azaltmıştır. Örneğin, Türkiye’de Kasım 2011’de yürürlüğe giren “Sağlık Bakanlığı Teşkilat Yapısını Düzenleyen 663 Sayılı Kanun Hükmünde Kararname” ile Sağlık Bakanlığı icracı olmaktan çıkarılıp, düzenleyici ve denetleyici bir bakanlık haline getirilmiştir.

Bu gelişmelerin kamunun hesap verilebilirliğini ciddi olarak azaltması doğaldır. Çünkü doğrudan üretilen ve dağıtılan kamusal mal ve hizmetler görece olarak somuttur, ölçülebilir ve doğruluğu sınanabilir niteliktedir. Ama düzenleme (regülasyon), izleme ya da değerlendirme gibi faaliyetlerin, soyut doğaları gereği, ölçülebilmesi ve doğruluklarının sınanabilmesi çok zordur. Keza bu yeni durumda vatandaşların hesap sorma gereği de somut olarak ortadan kalkmaktadır.

Keza neoliberal düzenlemelerle oluşturulan bağımsız / özerk kamu acentelerinin hesap verilebilirliğini sağlamak oldukça zordur. Zira bu kurumlar piyasa dostu bir ortamda yönetilmektedirler. Bunlardan, Türkiye'deki kamu hastane birlikleri ve bunlara yapılan ceo/hastane yöneticisi atamaları örneğinde olduğu gibi, bazıları ciddi finansal ve yönetsel otonomiye sahiptirler. Böyle yapıların parlamento tartışmaları, meclis komisyonları, idare mahkemeleri ve diğer demokratik araçlarla sorgulanması zordur. Gücün bu şekilde kamu acenteleri, bölgesel ofisler ve özel girişimler arasında dağılması seçilmiş yapıların rollerini marjinalleştirmektedir. Diğer yandan yine Türkiye'de kamu hastane birliklerine yapılan atamalarda yaşandığı gibi (29) bakanlar ve politikacıların bu kurumların yöneticileri üzerindeki etkileri, onların gelecekle ilgili politikacılara bağlamaları nedeniyle, hızla artmaktadır. Bu da halka hesap vermek yerine bu kesimlere hesap vermenin rasyonalitesini oluşturmaktadır.

Bu dönüşümlere, kamunun kredibilitesinde, önderliğinde ve halka hizmette kamuya duyulan güvendedeki azalma anlamındaki dönüşüm gibi diğer bazı dönüşüm alanlarını da ilave etmek mümkündür. Özetle, 1980 yılından bu yana yapılan yönetim esaslı piyasacı düzenlemeler kamusal hizmetlerin kamusallığını önemli ölçüde zayıflatarak azaltmıştır.

Piyasa İslamı ve Kamusalılık

Türkiye'de kamusalılık tartışmaları yapılırken bir diğer olgunun gözden kaçırılmaması gerekir. Bu, özellikle son dönemde kamusal alandaki görünürlüğü hızla artan dinsel pratikler ve simgelerdir. Bu gelişmenin özellikle son 10 yıldır

Türkiye'de neoliberalizmin muhafazakârlık ve din kurumlarıyla yaptığı ittifakın bir sonucu olduğu ileri sürülebilir. Bu ittifak bazı çevreler tarafından "Piyasa İslamı" olarak da adlandırılmakta ve bu kavram "Radikal İslamın karşıtı ve "İlimli İslamın yerine kullanılmaktadır. Böylece Piyasa İslamının, özelleştirmeler aracılığıyla sosyal devletin tamamıyla yok edilmesinde bir araç olarak kullanıldığı ve Amerika'da olduğu gibi, dinsel olan, devletin Jakobin müdahalelerinden kurtarılmış ve manevi olanı kucaklamaya hazır, yeniden yorumlanmış bir kamusal alanın tam ortasına oturtulmaya çalışıldığı (30, s: 20-21) vurgusu yapılmaktadır.

Piyasa İslamının ayırıcı özelliği dinsel yalıtılmışlığından çıkartıp, meta yönelimli alan içerisine yerleştirmesidir. Piyasa İslamı, masrafları en düşük seviyeye çekilmiş kârlı şirket ideali (yalın üretim) ve bunun politik düzeydeki karşılığı olan minimum devlet anlayışı gibi iki şekilde yeni bir dini siyasal duruşun doğuşuna katkıda bulunmaktadır. Bu durum aslında Bush'un "inanç temelli inisiyatif" fikrinin bir uzantısıdır: "Şimdiye kadar devletin sağladığı bazı sosyal hizmetler özel sektör ve dini cemaatler üzerinden ve hayırseverlik temelinde verilecektir (Religious contractors). Cemaatler eğitim, sağlık ve sosyal güvenlik hizmetlerini kendileri yönetebilirler" (30, s: 53,111,117).

Görüldüğü gibi, burada dinsel referans geleneksel İslami bir duruştan ziyade bir kamu karşıtlığından beslenmektedir. Hükümete sadece büyüme ile ilgilenmek düşerken dinsel lügatin zekât, sadaka, vakıf gibi temel kavramları yeni sosyal politika araçları olarak refah devletine alternatif olarak sunulmakta ve böylece Piyasa İslamı özel sektör ve dini cemaatlerin kamunun elini çektiği alanlarda at koşturabileceği bir sivil toplum projesine dönüşmektedir. Bu proje altında küçülen kamunun ve kurumlarının yerine özerk ve vicdanlı-ahlaklı sivil toplumun ikame edilmektedir. Yardımseverlik, de regülasyon, piyasa ve ahlakçılık, bölüşüm konusunda refah devleti fikrine alternatif sunma amaçlı bir projede yan yana gelmektedir (30, s:118,119 122,125).

Kısaca, neoliberal burjuva ideolojisi, din ve muhafazakârlık gibi yerleşik diğer ideolojilerle

yaptığı işbirliği sonucunda adeta yeni bir din gibi kesin biat edilen bir ideolojiye dönüşürken aynı zamanda da yeni bir kültürel hegemonyanın da temellerini atmıştır. Bu kültürel hegemonya “sabır, sınav, şükür, tevekkül ve kader” gibi referansları (31, s:97–98) kullanarak hem toplumdaki eşitsizliklerin hem de kamusal giderek dönüştürülmesinin ve daraltılmasının toplum tarafından normal görülüp kabul edilmesini, rıza gösterilmesini sağlamaktadır.

Yeniden Kamusalı, Yok Edici Alt Yapı ve Üst Yapı Dinamikleri (1980-....)

Son otuz yıllık neoliberal uygulamanın ve beraberinde gelen ve kapitalizmin 1929 krizinden bu yana gördüğü en derin kriz olarak da nitelenen 2008 krizi ve Büyük Resesyonunun ardından kamusal hizmetlerin insan odaklı olmaya başladığı, giderek genişletildiği ve demokratikleştiği, bu bağlamda kamusal giderek arttığı ya da halkın yönetime yeni katılım modellerinin oluşmaya başladığı ilerici bir anı yaşamak bir ütopya mıdır? Yoksa kamusal alanın tamamıyla neoliberalizme ve küreselleşme baskılarına teslim edildiği bir durumun derinleşerek devam edeceği gerçeği ile mi karşı karşıyayız? Bu sorunun yanıtı “toplumsal gelişmeleri nasıl yorumladığımız ve onlara nasıl müdahale edeceğimizde” saklıdır.

Öncelikle olay ve olgular bilimsel olarak nasıl çözümlenmelidir? Tarihsel Maddeci Felsefe, olayları ve olguları var oldukları tarihsel koşullar içinde ve mevcut ekonomik sistemin, üretim tarzının iç çatışmaları, dinamikleri ve sınıf mücadeleleri ile açıklar. Bu felsefi yönetime göre, son tahlilde insanın bilinç, düşünce, davranış ve tutumu ve alışkanlıklarını belirleyen şey maddi üretim tarzıdır, yaşam koşullarıdır (32). Toplumsal olay ve olgular derindeki ihtiyaçların bir sonucu olarak ortaya çıkarlar. Yani bunlar alt yapıdaki zorunlulukların ya da ertelenemez ihtiyaçların dışavurumlarıdır. Bu olaylar aynı zamanda üst yapıdaki gelişmelerden de etkilenirler.

1980’li yıllardan bu yana önemli bir dönüşüme uğrayan kamusal olgusu da tarihsel maddeci bir perspektiften ele alınmalıdır. Bu bağlamda, mevcut

(ve gelecekteki) kamusalı iyi çözümleyebilmek için son otuz yıldır dünya ve Türkiye’deki hem iktisadi alt yapıda hem de politik ve ideolojik üst yapıda ne tür bir dönüşüm yaşandığını iyi kavramak gerekir.

1980’lerin başlarından itibaren adına yaygın bir biçimde ‘neoliberalizm’ denilen yeni bir dönemi yaşamaktayız. Bu dönemin temel özelliği; küreselleşme ve finansallaşmanın hızlanması ve baskın hale gelmesi, tekellerin (ya da oligopollerin) özellikle metropollerde hayatın her alanında yaygınlaşması ve devletin ekonomiye müdahale alanının daraltılarak, uluslararası piyasaların ve bunların aktörleri dev sermaye şirketlerinin tam hegemonyasının ve adeta bir piyasa diktatöryasının (33) tesis edilmesidir.

Bu dönemde ayrıca, kısa dönemli iş döngüleri biçiminde kendini gösteren kapitalist krizlerin yanı sıra çok uzun yıllar süren uzatılmış durgunluklar (stagnasyon) ve resesyonlar ortaya çıkmış ve üst yapıda burjuva demokratik devletlerden finansal oligarşik devlet biçimlerine yönelim artmıştır.

Alt yapıdaki dönüşümün en önemli dinamikleri olan küreselleşme ve finansallaşmanın ulaştığı boyutlar çok çarpıcıdır. Öyle ki bir yılda tüm dünyadaki reel mal üretiminin toplam değeri ortalama 55–60 trilyon \$ iken finans piyasalarındaki yıllık toplam işlem hacmi bunun 63 katı yani 3,450 trilyon dolardır (34). Bu gerçek, dünyanın en büyük ekonomilerinin ve en güçlü hükümetlerinin dahi finans kapitalin saldırılarına karşı durmalarının ne denli zor olduğunu ortaya koymaktadır.

Küresel düzeyde sermaye ağı finans kapitalin denetimindedir: Dünyada 2007 yılı itibariyle 43,060 çok uluslu şirketten oluşan bir sermaye ağı mevcuttur ve bu ağ küresel kapitalist ekonomik gücün kaynağını oluşturmaktadır. Bu ağın %40’ı tek başına 147 şirket tarafından kontrol edilirken, özellikle en tepedeki 50 şirketten biri hariç kalan tamamı finans şirketlerinden oluşmaktadır (35).

Küresel reel piyasalarda da benzer bir oligopolleşme eğilimi söz konusudur. Yani dünya üretimi ve ticareti az sayıda çok uluslu şirket tarafından doğrudan ve dolaylı yollarla kontrol edilmektedir. UNCTAD’ın bir araştırmasına göre (36, s:2), dünyanın en büyük 100 çok uluslu

şirketinin aralarındaki ilişki klasik anlamdaki rekabetten farklı olup, daha ziyade bir rakiplik ve işbirliği diyalektiği biçimindedir. Özellikle de fiyat rekabeti çok tehlikeli bir şey olarak düşünüldüğünden genelde bundan sakınılmakta, bunun yerine firmalar büyük ölçüde düşük emek gücü maliyetli durumlara, kaynak rekabetine ve ürün farklılaşmasına yönelmektedirler.

Uluslararası teknelci sermayenin iktisadi gücünün yoğunlaşması ve kontrol gücünün artması aynı zamanda dolaylı bir biçimde, yani taşeronluk ve yönetim sözleşmeleri, anahtar teslimi anlaşmalar, franchising, lisanslama ve ürün paylaşımı gibi uluslararası stratejik ittifaklarla da sağlanmaktadır (örneğin Star Alliance gibi mega işbirlikleri THY dahil otuz yakın ülke hava yolu şirketini bünyesinde toplamış durumdadır) (36, s:7).

Bu olgudan hareketle; günümüz kapitalizminin en çarpıcı özelliğinden birinin, küresel düzeyde tekelleşme (ya da oligopolleşme) olduğu, bunun giderek genel bir eğilim halini aldığı ve dünyada bu yapıdan özerk hiçbir ekonomik faaliyetten söz etmenin mümkün olamayacağı ileri sürülebilir.

Bu eğilimin çok önemli ekonomik ve politik sonuçları mevcuttur. Üst yapıya ilişkin en önemli sonucu örneğin, Avrupa'da burjuva demokrasilerinin giderek geçerliliğini yitirmesi, yerini finansal oligarşik devlet biçimlerine, yarı Bonapartist rejimlere, teknokrat hükümetlere terk etmesidir (26). Bu da yakın gelecekte kamusal alan giderek daha da daralıp, dönüşeceğinin ipuçlarını vermektedir.

İkinci önemli gelişim egemen burjuva ideolojisindeki dönüşümdür. Daha önce de vurgulandığı gibi neoliberalizm bir yandan yeni bir din gibi hiçbir şekilde tartışılmayan, kesin biat edilen bir ideolojiye dönüşürken, diğer yandan yeni muhafazakârlık ve din kurumlarıyla stratejik işbirliği yapmakta, bu durum kamusal alan dâhil geniş yığınların hayatı üzerinde çok ciddi etkiler yaratmaktadır.

Neoliberalizm, kökü 1930'lara kadar giden (ilk olarak 1930'larda bir grup Fransız neoliberal tarafından yapılan Colloque Walter Lippmann adlı bir konferansta) bir süreç içinde tasarlanmış (37) ve 1929 Büyük Depresyonu ve yükselen sosyalizm

karşısında klasik liberal ideolojinin çaresizliğine karşı geliştirilmiş olan ve 1970'lerde Keynesyenizm ve Fordizmin inkârı olarak egemen sınıfların hizmetine sunulan bir burjuva ideolojisidir.

Bu ideoloji, "Neoliberal Düşünce Kolektifi" tarafından geliştirilmiştir. Bu Kolektif'in en önemli unsurları 1947 yılında kurulmuş olan Mont Pelerin Topluluğu'nda ortaya çıkmıştır. Bu bir büyük meclis gibidir ve neoliberal düşüncenin think tanklar, gazeteler ve politika danışmanları aracılığıyla yayılmasından sorumlu bir kuruluş olarak tasarlanmıştır. Anahtar figürler olan Hayek ve Von Mises, Menger'in temsil ettiği Avusturya Okulu'nun mirasçılaridir. Başlangıçta bu Topluluğun 1107 üyesinin çok az bir kısmı aslında iktisatçı idi. Çoğunluğu hemen her kıtadan ve metropol ekonomilerden gelmiş olan üniversite personelinden, yargıçlardan, işadamlarından, gazetecilerden, hukukçulardan ve tarihçilerden, felsefecilerden ve din bilimcilerden oluşmaktaydı. Böylece bu Toplulukta formüle edilen fikirler kolaylıkla bağlantıları aracılığıyla tüm dünyaya yayılabiliştir (38).

Popüler inancın aksine neoliberalizm devleti gece bekçisi gibi görmez. Devletten bir yandan kamusal alanları dönüştürmesini ve piyasa hegemonyası lehine küçültmesini isterken, diğer yandan da devletin sermaye lehine ve sistemi kurtarmak için aktif müdahalesini savunur.

Neoliberalizm monolitik bir tarihsel gelişim değildir. Hemen her yerde gösterdiği ortak özellik özelleştirmeler, kamunun küçültülmesi, taşeronlaştırma, deregülasyon, örgütsüzleştirme ve kuralsızlaştırma uygulamalarıyla sermayeye sınırsız hareket özgürlüğü sağlarken, kamusal alanları daraltması ya da bu alanların kamusal alanı ortadan kaldırmasıdır.

"İktisadi etkinlik" neoliberalizmin ve kamusal alandaki dönüşümün temel kavramıdır. Bu kavram aracılığıyla neoliberal iktisatçılar gelişme ve ilerleme sözü, günahlarından arınma ve yeryüzü cenneti sözü verirler. Öyle ki artık bir tür "Piyasa Tanrı" vardır, iktisat bilimi bir çeşit teolojiye dönüşmüştür ve iktisatçılar da insanlara iyi ya da kötü şeyleri gösteren din adamlarıdır. Piyasalara müdahale Tanrı'nın işine karışmak demektir ki dindar kullar bunu yapmamalıdır. Dine göre

insanlar gerçek inançlarını yitirdiklerinde felaketle karşılaşılır. Neoliberalizme göre de insanlar Piyasa Tanrı'ya olan inançlarını yitirdiklerinde ve başka arayışlara girdiklerinde ekonomik kriz doğar. O nedenle Piyasa Tanrı'ya olan inancın tazelenmesi gereklidir (39).

Neoliberalizm yeni muhafazakârlıkla el ele vererek ve onu güçlendirerek yürümektedir. Tarık Ali neoliberalizmin kamuyu geri plana itip, küçülterek onun politik söyleminde ümitsizlik yarattığını ve bu boşluğun din tarafından doldurulduğunu ileri sürer (40). David Harvey'e göre ise neoliberalizmin tahrip ettiği sosyal uyum yeni muhafazakârlık ile tamir edilmektedir. Bu bağlamda görev olan neoliberal sistemin sivil toplum kuruluşları devletin boşalttığı alanlara dalmakta ve özelleştirmeler için Truva Atı gibi işlevi görmektedirler (41).

Dinsel ideolojik sistemlerin merkezinde Tanrı, yeni teolojik sistemin merkezinde ise Piyasa vardır. Tanrı her şeye sahip (omnipotent), her şeyi bilir (omniscient) ve her yerdedir (omnipresent). Piyasa da böyledir. Her daim biz faniler kanıtlarını göremesek de Piyasa her türlü gücün üzerindedir, her şeyi bilir ve her yerdedir. Tanrısal güç "yoktan var etmek, vardan yok edebilmektir". Piyasaların tanrısal gücü her şeyin metalaştırılmasında kendini bulur. Piyasalar geçmişte sadece tanrıların sahip olduklarına inanılan bir bilgelik düzeyine sahip oldukları inancını yayarlar. Örneğin İnsanların neye ihtiyaçları var ya da olması gerektiğini en iyi onlar bilirler. Tanrı Piyasa her yerdedir. Piyasa arkadaşlık ilişkilerini, aile yaşamını, evlilik, çocuk yetiştirme dâhil en özel olanı dâhil etkisi altına alır (39).

Neoliberalizm tıpkı muhafazakârlar gibi kalıcı ebedi değerler temelinde kalmak ve belli temel inançların kutsallığı konusunda ısrarcıdır. Bu ısrar tarihsel maddeciliğe yaptıkları saldırıların bir ifadesidir. Bu duruş neoliberalizm ve din örtüşmesini açıklar.

Neoliberalizm bir tür yeni muhafazakârlıktır, zira "herkes olması gereken yerde yaşamak için doğmuştur" fikrinin mutlak doğru kabul edildiği Aydınlanma öncesi çağa geri dönüş demektir. Teorik olarak muhafazakârlığın çeşitli kanatlarında yer alırken, politik olarak tüm muhafazakâr yapının en güçlü müttefikidirler.

Neoliberaler sosyalizme karşı her şeyi yaparlar. Kamusalığa karşı çıkışlarının bir nedeni de onun sosyalizm ile ortak paydasını oluşturan kolektivizmi içermesidir.

Sonuç Yerine

Neoliberal yeniden yapılandırma ile geçen otuz yılın ardından gelen kemer sıkma çağında gelişmiş kapitalist ülkelerde, özellikle de Avrupa Birliği ülkelerindeki sosyal devletlerin geleceği son derece belirsiz görünmektedir. Çünkü kemer sıkmanın kurumsallaştırıldığı bir çağda emek ile sermaye arasında bir uzlaşmaya ihtiyaç duyulmamaktadır.

Kriz dönemleri kamusalığı iyice daraltmaktadır. 2008 krizine geriye dönük olarak baktığımızda finansal kriz olarak başlayan krizin bir kamu borç krizine dönüştüğünü görürüz. Bu nedenle de denk bütçe, mali disiplin / kemer sıkma konusunda sermayenin talebi burjuva devletlerde karşılık bulmaktadır. AB'deki Yeni Ekonomik Yönetişim altında Keynesyenizm dahi resmen yasaklanırken, sendikalar ve kamusal refah programları saldırı altındadır.

Bu yeni süreçte metropol ülkelerde dahi kamu sektöründeki ücretler düşürülmüş, kamu sektörü ciddi ölçüde küçültülmüş ve sosyal sigorta ve emeklilik kazanımları ciddi saldırıya uğramıştır. Finans kapitalin isteğiyle kamunun elinde ne kaldıysa özelleştirilirken, özellikle de krizin en çok vurduğu ülkelerde sosyal refah sistemi büyük hasara uğratılmıştır. Azgelişmiş ülkelerde ise burjuva demokrasininin kırıntıları dahi yok edilmektedir.

Kısaca, kapitalizm uzun süreli bir resesyon içine girmiştir. Bu İngiltere ve ABD'nin 1870-1890'lar ortasına kadar süren Depresyonuna ve 1930'lar Depresyonuna benzer özellikler taşımaktadır. Yani bu kriz bildik bir boom /büst döngüsü değildir. Bugün kapitalizm düşük büyüme ya da hiç büyüyememe durumuna girmiştir, bu da istihdam ve gelirlerin kriz öncesi düzeylere döndürülmesine imkân vermemektedir.

Miktarı, kapsamı ne olursa olsun parasal gevşetme, mali teşvik ya da kemer sıkma bu durumu iyileştirmeyecektir. 1880'lerdeki ya da 1980 öncesi gibi çok temel bir çöküş kaçınılmaz

gibi gözükmemektedir. Önümüzdeki süreçte işçi sınıfı direnç göstermezse görece olarak iyi senaryo işsizliğin artması, yaşam standartlarının daha da düşmesi ve hak ve özgürlüklerin daha da budanması olacaktır. Kötü senaryo ise, devrimci güçlerin henüz hazır olmadığı bir durumda, savaşlar da dâhil bir sosyal felaketlerin yaşanmasıdır.

Sosyalist hareket bir yandan reel sosyalizm ve onun kamusallıkla ilgili paradokslarına henüz sağlıklı bir çözümlenme sunamazken, diğer yandan kapitalist dünyaya ilişkin teorik ve pratik devrimci bir çözümü de henüz geliştirememiştir. Yani toplumu ve dünyayı ileri doğru değiştirebilecek tek güç olan sol-sosyalist hareket dünya genelinde hala bir politik ve ideolojik kriz yaşamaktadır.

Önümüzde çok önemli gelişmeler mevcuttur ve bunlar kamusallık konusundaki düşüncelerimizi gözden geçirmeyi gerektirmez. Kemer sıkma bir yönüyle sosyal refah sisteminin emekçilere yönelik kazanımlarını ve bunun teminatı durumundaki sendikaları tamamen etkisiz kılmak amacıyla hayata geçirilmektedir. Sınıf uzlaşması fikri gözden düşmüş, yani sosyal ortaklık ideolojisi giderek sönmüştür. Sosyal demokrat/ merkez sol hükümetler açısından olumsuz ve kısmen de felaket içeren bir gelişme söz konusudur. Uluslararası sermaye kamusallık karşıtı politikaları Yunanistan, İspanya, Portekiz, Fransa, İtalya, Norveç ve Danimarka gibi ülkelerde bizzat sosyal demokrat hükümetlere uygulamıştır. Avrupa Birliği bir bütün olarak bir süredir otoriter bir yönelim içine girmiştir.

Bu nedenle bugün itibarıyla Keynesyen sosyal devlet kamusallığını savunmak anlamsızdır. Bu bir sosyal demokrat ütopyanın ötesine geçemeyecektir. Zira mevcut durum itibarıyla sosyal refah devleti çağının sonuna gelmiş bulunuyoruz. Yani, bugün gelinen nokta itibarıyla sosyal devlet kamusallığı yeni devletleştirmelerin savunulmasından öte anlam ifade etmemektedir. Amaç sosyal refah devletini korumak ya da savunmak olmamalıdır. Ama bu tespit, zorlu mücadelelerle şu ana kadar elde edilmiş olan kazanımların sonuna kadar savunulmasını dışlamaz. Uzun dönemde sosyalist anlamda bir toplumsallığın yaratılması amaçlanmalıdır.

Dipnotlar

1. Yazar kitabının 3–7.Bölümlerinde (s.64- 202) bu iki işlevin harcama türlerine göre nasıl gerçekleştirildiğini detaylı olarak anlatmaktadır.
2. Değişim ve dönüşüme ilişkin saptamalar büyük ölçüde bu kaynaktan aktarılmıştır.
3. Bu bağlamda Türkiye’de, başta Kürtler olmak üzere diğer halkların, kadınların gay ve lezbiyenlerin kamusal alanın dışına itildiklerini ileri sürmek abartı olmayacaktır.

Kaynaklar

1. Samuelson PA. “The Pure Theory of Public Expenditure”, Review of Economics and Statistics. 1954;36(4):387-9.
2. Samuelson PA. “Diagrammatic Exposition of a Theory of Public Expenditure”, Review of Economics and Statistics, 1955;37(4):350-6.
3. <http://www.sjsu.edu/faculty/watkins/corporatism.htm>
4. Newman J, Clarke J. Politics and Power: Remaking the Public in Public Services, Sage: London, 2009, (Bölüm 2–8).
5. Abrahamson, Peter, Welfare States and Public Health: An International Comparison, 2008, <http://www.eclac.cl>
6. Varna GM. Assessing the publicness of public places: towards a new model, PhD thesis, 2011, <http://theses.gla.ac.uk>.
7. Bailey SJ. Public Sector Economics, Second Edition, Palgrave, 2002:26-34.
8. Stansfield SK, et al. Innovative Financing of International, Public Goods for Health”, WHO / CMH Working Paper Series, Paper No. WG2 (22January 2002).
9. Durmuş, M. “Sosyal (kamusal) malların yeniden tanımlanması gereği”, Ekonomik Yaklaşım Dergisi, 2006;59(17): 65–99
10. Kalaycı, N. Kamusal Alan Kavramı Üzerine Bir İnceleme: Aristoteles-Marx-Habermas, Hacettepe Üniversitesi SBE Felsefe Ana Bilim Dalı, Doktora Tezi, Ankara 2007
11. Habermas J, Kamusalın Yapısal Dönüşümü, İletişim Yayınları 438, İstanbul, 1997.
12. Turan Ö, The Triangle of Publicness, Communication and Democracy in Habermas’s Thought, Yüksek Lisans Tezi, 2004.
13. Keynes JM, The General Theory of Employment, Interest and Money, 1936, Book V :Money-Wages and Prices, Chapter 20: The Employment Function, <http://www.marxists.org/reference/subject/economics/keynes/general-theory/>

14. Musgrave R, Musgrave P. Public Finance in Theory and Practice, McGraw -Hill- Kogakusha Ltd. London, 1980: 237-254
15. Wahl A. The Rise and Fall of the Welfare State, <http://www.slideshare.net>, (15.11.2012), Lecture held at the conference "Economy of Crisis Capitalism and Ecology of the Commons", 22.-24. November 2012, Zagreb, Goethe Institut (Vukovarska str. 64) / MAMA (Preradovićevea str.
16. O'Conner J. The Fiscal Crisis of the State, St. Martin's Press, New York, 1974:16.
17. Husson M. "The debate on the rate of profit", <http://internationalviewpoint.org>, (01.07.2010) Michel Husson,, "La hausse tendancielle du taux de profit", (January 2010) 'dan aktaran.
18. OECD. <http://stats.oecd.org/Index.aspx> (Erişim: 01.07.2010).
19. Kliman A. "The Persistent Fall in Profitability Underlying the Current Crisis: New Temporalist Evidence", 1st (incomplete) draft, (14 Ekim 2009).
20. Dornbusch R. "Debt Problems and the World Macroeconomy", Developing Country Debt and Economic Performance, 1989; 1:299-312
21. Sachs JD. (der.), The International Financial System, Chicago and London: University of Chicago Press, (2010).
22. Dumenil G, Levy D. "Costs and Benefits of Neoliberalism: A Class Analysis", Financialization and the World Economy, Gerald A. Epstein (der.), Northampton: Edward Elgar, 2005 içinde. S: 18
23. Durmuş M. "12 Eylül Askeri Darbesinin Ekonomi Politikası", Memleket Siyaset Yönetim, 2011;15:95-139.
24. Ortner S, "Klein, Harvey, Inside Job" and Neoliberalism, Anthropology of This Century", May 2011, Mandel, Harvey ve Lashand Urry'den aktaran <http://brechtforum.org>.
25. Bayramoğlu S. Yönetişim Zihniyeti, İletişim Yayınları, 2005.
26. Durmuş M. "Avrupa'da Teknokrat Hükümetler: Quo Vadis Demokrasi", Kurtuluş Dergisi, 2012;2:15.
27. Hague M. Shamsul, "The Diminishing Publicness of Public Service Under the Current Mode of Governance", Public Administration Review, 2001;61(1):65-82.28. Bondgraham D. "How public-private partnerships extract private profit from public infrastructure projects", <http://www.dollarsandcents.org>,(November/December 2012).
29. "Devlet hastaneleri yandaşa gitti", <http://www.yurtgazetesi.com.tr>, (23 Aralık 2012).
30. Haenni P. Piyasa İslamı- İslam Suretinde Neoliberalizm (çeviren Levent Ünsaldı), Özgür Üniversite Kitaplığı, 2011:20-21
31. Durak Y. Emeğin Tevekkülü, 2.Baskı, İletişim Yayınları, 2012.
32. Marx K. Preface of A Contribution to the Critique of Political Economy, 1859, <http://www.marxists.org/archive/marx/works/1859/critique-pol-economy/preface-abs.htm>
33. Leys C. "Dictatorship of the market", New Left Project, (31.05.2010), www.newleftproject.org.
34. Ramonet I. "European Democracy And The Financial Coup D'etat", <http://www.zcommunications.org>, (December 29, 2011).
35. Du Boff Richard B. "Who Controls Capital? What Does Capital Control?" <http://mrzine.monthlyreview.org/2011/db261111.html>. (26 November 2011)
36. Foster JB, McChesney RW, Jonna RJ. "The Internalisation of Monopoly Capital, Monthly Review, Vol.63. No.2 (June 2011), s. 2. UNCTAD, 2010 World Investment Report'tan aktaran.
37. Plehwe D."Neoliberalism in Theory and Practice," Tom Mills interviews Dieter Plehwe, New Left Project, <http://brechtforum.org/economywatch>(14.03. 2012).
38. "The Grandeur of Treason: Religion, Markets and Neoliberalism, 1 of 2", <http://jeestunautre.wordpress.com>, (November 14, 2008).
39. Cox Harvey "The Market as God, living in the new dispensation", <http://www.theatlantic.com/magazine/archive/1999/03>.
40. Schneider N. Neoliberal Political Economy and the Religious Revival, Department of Religious Studies University of California, Santa Barbara <http://free-doc-lib.com>, (March 2007).
41. Choonara J. "A War Waged by the Wealthy", Interview by Joseph Choonara, <http://www.socialistreview.org.uk>, (February 2006).●